

## МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

---

---

УДК 355.48(430:47)«1942/1943»(093):069.8

© **Світлана ДАЦЕНКО**

### **ПИШУ ТОБІ З-ПІД СТАЛІНГРАДА (на основі епістолярної колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»)**

*Розглянуто колекцію листів із фондозбірні Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», датованих липнем 1942 р. – березнем 1943 р. Акцентовано увагу на їхньому інформативному потенціалі. Зроблено висновок про те, що зазначена колекція є цінним історичним джерелом для розкриття подій Сталінградської битви.*

**Ключові слова:** Велика Вітчизняна війна; Сталінградська битва; епістолярні джерела.

Понад 70 років тому завершилася Сталінградська битва – одна з наймасштабніших у цивілізаційній історії людства. Тому варто говорити не лише про колосальні втрати з обох сторін, а насамперед про силу духу тих, хто став на захист Вітчизни, людей, котрі переламали хребет потужній, зцементованій страхітливим нацистським ідеологічним конструктом ворожій армії, яка, здавалося б, уже була близькою до своєї мети. Події на Волзі стали знаковими в історії нашої держави – у ході цих боїв визволили перші населені пункти України. Учасниками Сталінградської битви були тисячі українців. Серед її 112 учасників, удостоєних звання Героя Радянського Союзу, 15 – з України.

Хід Сталінградської битви досить детально висвітлений у радянській історіографії – наукових працях, мемуарах, газетних та журнальних статтях, десятках художніх фільмів [2; 4; 5; 6; 8; 15; 16; 17; 18; 22; 48]. На пострадянському просторі до цієї теми зверталось чимало російських та зарубіжних дослідників [1; 7; 9; 12; 13; 14; 19; 20; 21]. В українській історіографії проблема висвітлюється переважно в газетних та журнальних публікаціях, приурочених черговій річниці битви за Сталінград [3; 10; 11].

Метою цієї статті є спроба відтворити події Сталінградської битви не офіційною мовою, а епістолярними спогадами її безпосередніх учасників: рядових бійців, офіцерів, генералів, тих, хто був на передньому краї і щоденно, по кілька десятків разів, дивився смерті у вічі. У короткі хвилини перепочинку адресанти повідомляли

рідним та близьким про те, що відчувають, про що думають, як воюють, висловлювали своє ставлення до ворога, зневагу, презирство, ненависть, а разом із тим і сподівання та надію на зустріч. Аналізований комплекс фронтових листів – це лише невеличкий пласт актів солдатської кореспонденції, датованих липнем 1942 р. – березнем 1943 р., із фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Пожовклі клаптики паперу, поштові картки, телеграми та солдатські «трикутники» – своєрідні фрагменти того життя, свідки жорстокого часу. Учитуючись у зміст листів, можна глибше відчути епіцентр бою, продертися крізь ідеологічні нарости до чистої, невідфільтрованої людської пам'яті.

«...Німець проклятий знову затіяв свою «бліц-війну», але ми всі переконані, що скоро його зупинять і тоді справа за нами – гнати проклятих фрїців. Ні у кого з хлопців немає навіть нотки невпевненості у розгромі німців. 15.07.1942 р.», – так аналізує ситуацію на фронтах у листі до матері молодший сержант Б.М. Красноплахтич – командир відділення 20-ї окремої стрілецької бригади 53-ї армії Північно-Західного фронту [23].

Що ж відбувалося в цей період на сталінградському напрямі? У липні 1942 р. передові частини 6-ї піхотної, 4-ї і 1-ї танкових армій Вермахту вийшли до р. Дон. Війська Південно-Західного фронту, вимотані в попередніх боях, не мали змоги зупинити їх. Виникла загроза прориву противника в район Сталінграда та його захоплення. Утрата міста означала б утрату важливого залізничного вузла, через який ішли магістралі в Середню Азію, на Урал та Кавказ. Зважаючи на це, Ставка Верховного Головнокомандування висувала на рубіж Дону 62-гу, 63-тю та 64-ту армії. У Директиві Ставки ВГК від 9 липня 1942 р. зазначалося: «...Будь-якою ціною очистити східний берег р. Дон від противника і закріпитися для оборони на цьому березі» [20, 169]. Розпач і відчай відчуваються у листі до рідних майора І.Т. Артеменка – заступника командира 27-ї окремої залізничної бригади Південно-Західного фронту: «...Збулися мої прогнози про вихід противника до Дону, а потім вниз на південь. Невже верховне командування не знає цього? Адже настане час, коли противник вийде в тил нашого південного угруповання ідесь на Дону з Таганрога і півночі зімкнеться кільце, і знову втрати техніки, людей, знову формування нових армій... Зараз знаходжуся в останньому українському селі – Фрунзе, а далі – Росія. Прощай, рідна Україно, тебе любив я, як матір, ти мене зростила і виховала. За тебе я був поранений, за тебе не пошкодую і життя. Скоро, скоро, Україно, ти знову станеш моєю рідною як і раніше. Батько, мати, сестра, брат – всі там, за Дніпром. Як це було близько раніше, і як далеко тепер... Ворошиловградська область. 8.07.1942 р.» [25]. У його листі – сум за втраченою українською землею, пошук умотивованих висновків у діях радянського командування.

12 липня 1942 р. створено Сталінградський фронт, який об'єднав війська вказаних армій, а також 21-шу армію, яка відійшла за р. Дон. Розгорнулися жорстокі оборонні бої. 17 липня 1942 р. передові частини 6-ї німецької армії вийшли на рубіж рік Чир і Цимла. Це стало початком Сталінградської оборонної операції. Указаний рубіж розміщувався у смузі дій 64-ї армії Сталінградського фронту, яка вже вийшла за р. Дон і перебувала на марші в постійних боях. «...Я за Доном. Було дуже скрутне становище. Але вийшов цілим, неушкодженим... 18.07.1942 р.», – повідомляє сестрі капітан П.С. Онопрійко –

командир батальйону 434-го стрілецького полку 169-ї стрілецької дивізії 64-ї армії Сталінградського фронту [29]. У вересні 1942 р. полковник О.М. Ткачов – командир 19-ї окремої залізничної бригади Воронежського фронту розповідав дружині про події на своїй ділянці фронту: «...На нашому напрямку німець через р. Дон не перейшов, наші воїни тримали і тримають оборону...Багато німецьких солдатів загинуло під час спроби перейти річку... 29.09.1942 р.» [42].

Слід зазначити, що авторами кількох десятків листів з-під Сталінграда, використаних у цій роботі, є генерали, полковники, майори, капітани, лейтенанти – і жодного рядового. Змістовний і грамотний текст цих листів, написаних людьми, у яких уже є певна освіта, своя філософія, життєва позиція. Та й листи їхні збереглися, тому що відправляли їх у тил. Однак відомо, що серед 1,1 млн загиблих у цій битві більше половини – рядові бійці. Висновок напрашується сам: прості солдати в боях на передовій не мали змоги часто писати, не мали вони і кому адресувати свої листи, їхні рідні, можливо, залишилися на окупованій території, куди пошта не надходила. Тому наведені в роботі цитати не повністю характеризують атмосферу бойового духу, людських почуттів на фронті, аднак дають змогу віддзеркалити загальний, здебільшого оптимістичний настрій. Крім того, кожен з адресантів передбачав офіційну військову цензуру. Самоцензура не дозволяла їм бути відвертими в описі побаченого і в своїх роздумах про побачене, пережите. «Не можна все описувати» – ця формула рефреном або з видозмінами, багатозначними натяками постійно пронизує більшість фронтових листів.

Якщо уважно вчитатися у фронтові листи, то можна виявити калейдоскоп почуттів і багатоголосся думок, мрій їхніх авторів. За зовнішньою непоказністю, сухістю, строгістю поспіхом написаних рядків ховалися людські душі, турбота батьків, дбайливих синів, закоханих воїнів, мрії про майбутнє щасливе подружнє життя, туга за рідною домівкою. У багатьох листах немає героїки, пафосу, у них відбивається повсякденна ратна праця, а війна постає як звичайна робота, тільки з постійною загрозою для життя, війна без страху, війна, що стала звичайною справою. «... Живу, як і раніше, важким солдатським життям. Робота моя – це знищення коричневої чуми, яка поганить нашу руську землю. Думаю, що незабаром відгонимо німця від Сталінграда подалі, на захід. Про себе писати немає чого: одягнені тепло, «горючого» по 100 грам дістається, на жаль, малувато, та батько [командир дивізії – С.Д.] більше не дає... 28.10.1942 р.», – ділиться своїми думками в листі Герой Радянського Союзу майор П.У. Перегуда – командир 956-го стрілецького полку 299-ї стрілецької дивізії 66-ї армії Донського фронту [26]. Про бойові дії, як про щось звичне, навіть буденне, розповідає Герой Радянського Союзу полковник А.І. Лосєв – командир 29-ї стрілецької дивізії 62-ї армії Сталінградського фронту: «...Всі ці дні йдуть жорстокі бої. Ми воюємо з полчищами варварів, захищаючи рідний Сталінград. З 18.08 я команду дивізією. Мені важко, але я стараюся працювати як можна краще... Пробач, не можу більше писати, бо йде бій, а я повинен ним керувати. 5.09.1942 р.» [36].

Битва за Сталінград стала початком корінного перелому не лише в ході Другої світової та Великої Вітчизняної війн, а й початком перелому світосприйняття,

душевного стану людини, яка перебуває не просто в екстремальній ситуації, а в ситуації, що постійно загрожує її життю. Саме в період найбільш напружених боїв у листах фронтовиків простежується дух жертвності, помсти і навіть фаталізму, філософія якого іноді супроводжувалася передчуттям неминучої загибелі, про що з нещадною відвертістю нерідко фронтовики повідомляли своїм близьким. Характерними в цьому сенсі є рядки з листа капітана П.С. Онопрійка: «...Мені пішов 24-й рік. І в такі роки так багато доводиться воювати, працювати. Мною ще замало зроблено для Батьківщини, ще в Україні господарює людожер-Гітлер, ще багато матерів, братів, дітей і сестер знаходяться в його лапах. Якщо після цієї війни знайдеш батьків, а мене не буде в живих, ворожа куля відбере моє молоде життя, то ти передай їм, що Петро став не тим Петькою, що був, а зовсім інший, розуміючий життя. 5.10.1942 р.» [30]. Ці слова стали пророчими. Восени 1943 р. під час форсування Десни майор П.С. Онопрійко загинув. У фондозбірні музею зберігається понад 20 листів Петра Степановича, адресованих сестрі, яка й передала їх у 1990 р. [24].

Змінив своє ставлення до життя, рідних і 27-річний майбутній Герой Радянського Союзу Олександр Колбеєв – командир ескадрильї 190-го штурмового авіаційного полку 214-ї штурмової авіаційної дивізії 8-ї повітряної армії Сталінградського фронту: «...До сьогоднішнього дня знаходжусь на Сталінградському фронті... Все, що я тут пережив, наклало великий відбиток, єдине, що можу сказати – живий, але не знаю, що буде завтра, та буду вірити в краще... 3.11.1942 р.» [28].

За подіями на берегах р. Волги стежив увесь світ. Солдати, які перебували на різних ділянках радянсько-німецького фронту, висловлювали підтримку, ділилися радістю від перемог сталінградців зі своїми рідними. «...Ти, напевно, читала про наші бойові успіхи на Сталінградському напрямі. Незабаром німець побіжить, як проклятий. Буде і на нашій вулиці свято. 27.11.1942 р.», – переконаний лейтенант І.М. Пересаденко – командир роти 714-го стрілецького полку 395-ї стрілецької дивізії 18-ї армії Південного фронту [47]. Іван Миколайович воював у складі 395-ї шахтарської дивізії, яка на той час вела бої за Кавказ на туапсинському напрямі. Кожна перемога під Сталінградом заряджала бійців оптимізмом і вірою в успіх. «... Люба, разом з тобою радію успіху наших військ на Західному та Сталінградському напрямках. 1.12.1942 р.», – писав нареченій лейтенант Б.І. Плюснін – начальник розвідувального дивізіону 770-го артилерійського полку 245-ї стрілецької дивізії 34-ї армії Північно-Західного фронту [40].

Аналізуючи таке джерело, як фронтові листи, слід зазначити, що хоча воно і є масовим, аднак під час роботи з ним, як правило, доводиться мати справу з одиничними примірниками багатьох авторів, тоді як комплекси листів однієї особи трапляються зрідка. Проте в епістолярній колекції музею є такі унікальні знахідки. У цій роботі використано листи П.П. Москвіна, П.С. Онопрійка, Н.Г. Єльченка. Комплекс листів одного автора дає можливість не лише простежити послідовність подій, а й проаналізувати зміну всього спектра почуттів, переживань від побаченого, витриманого бійцем. Своєрідна хроніка Сталінградської епопеї в монологах інструктора Політуправління Сталінградського фронту Петра Москвіна: «...Під свист

куль німецьких автоматників пишу тобі листа. За наказом командування терміново виїхав у Сталінград. Там пробуду кілька днів, потім знову на фронт. Щоденно не можу писати листи. 7.08.1942р.» [31]. «... Вже понад місяць за місто С. йдуть безперервні жорстокі бої... Гітлер кидає на місто щоденно все нові й нові поповнення... але місто стоїть і буде стояти, як і колись, вірним стражем на Волзі. 19.09.1942р.» [32]; «... Живий-здоровий. Міцно гонимо і громимо фашистську німчуру. Волзька твердиня – Сталінград – вистояла перед наступаючим ворогом. Три місяці йшли безперервні жорстокі бої за місто. Йдуть і зараз. Але тепер стало очевидно: Сталінград назавжди залишиться нашим. Німцям у захопленій частині міста стає не по собі. Сталінградці набагато зміцніли ... Про себе? Радію, що став безпосереднім учасником битви на одній з вирішальних ділянок Вітчизняної війни...28.11.1942 р.» [33]; «...Повернувся з західного берега Дону, де наші бойові орли знищують і гонять фашистських варварів. Дороги втечі гітлерівців усіяні тисячами трупів і колосальними трофеями...Під Сталінградом німцям здорово влетіло. Але це лише початок. Будьте впевнені, що наступ сталінградців буде достатньо героїчний і безприкладний... 13.12.1942 р.» [34].

З огляду на те, як відбувалися події на сталінградському напрямі, змінювався і «настрій» листів. З початком контрнаступу радянських військ червоною ниткою у фронтових епістоляріях проходить упевненість у неминучій поразці ворога, віра в повний розгром нацистських орд, гордість за те, що солдат був учасником цієї епохальної події, яка змінила хід історії. 19-річний киянин Михайло Сегай заспокоює рідних та ділиться успіхами бійців 1-ї гвардійської армії на середньодонському напрямі: «Дорога мамочко! Вибач, рідненька, що пишу неакуратно, але повір, не моя вина. 16 грудня вранці наш дивізіон разом зі всією 1-ю гвардійською армією розпочали прорив фронту на Середньодонському напрямі. У повітря злітали бліндажі, пекельним полум'ям горіло все після залпів наших «катюш». До кінця дня була зламана оборона німців і ми пішли!!! Десятки кілометрів в день! Ми на машинах ледве встигали за піхотинцями. Панічний відступ німців і макаронників триває...Не хвилюйся, коли довго не буде листів. Надзвичайно важко їх відправляти... 16.12.1942 р.» [39].

Як відомо, 16 грудня 1942 р. ударні групи Південно-Західного фронту після півторагодинної вогневої підготовки перейшли в наступ. Війська 1-ї гвардійської армії прорвали оборону противника. Так почалося визволення окупованої території України. Кожний українець-фронтвик мріяв побачити визволеною свою рідну землю. І запевняв у цьому рідних. «...Ми маємо гарні успіхи. Німці відступають у хаосі, несуть колосальні втрати. Незабаром будемо в Україні. 24.01.1943 р.», – стверджує підполковник Ю.Ю. Бережний – командир 15-го окремого запасного полку зв'язку Сталінградського фронту [27]. Схиляє голову перед мужністю, героїзмом, витривалістю своїх підлеглих полковник К.А. Гуров – член Військової ради 62-ї армії Сталінградського фронту: «...Ви вже, звичайно, чули з повідомлень Радінформбюро, що ліквідація оточених військ під Сталінградом наближається до кінця. Закінчується велика битва під Сталінградом повним розгромом німецьких військ. П'ять місяців жорстоких боїв нашої армії з німецькою грабармією повернули хід війни в нашу користь. Ініціатива перейшла в наші руки. Подібний розгром, який отримали німці під Сталінградом, ще не знала історія... 27.01.1943 р.» [46].

Саме в ці дні розпочалася остання сторінка героїчної битви за Сталінград. У районі Мамаєвого кургану об'єдналися війська 21-ї і 62-ї армій, розбивши німецьку армію на дві частини. Про останні дні боїв розповідає дружині військовий інженер 1 рангу М.І. Культін – начальник штабу інженерних військ 21-ї армії Донського фронту: «...Вдень наші «катюші» і «боги війни» (артилеристи) та соколята давали прикурити фрицам... Ми сидимо на висотах, а сонливі ганси – внизу... у них мало снарядів та куль... а ми вдень і вночі смалимо по них із їхніх гармат їхніми ж снарядами... Ми їм створили райське життя... 09.01.1943 р.» [43].

Подібної поразки, якої зазнали нацисти на Волзьких берегах, історія ще не знала. Такі висновки трапляються в багатьох листах. «...Перш ніж ти отримаєш мій лист, мої побратими в Сталінграді доб'ють тих «щасливчиків» з фашистів, котрим удалося через гори своїх трупів дістатися до міста. Якщо виживемо, а ми виживемо всім смертям на зло, то буде про що згадати і розповісти про дні минулі. А німці словом «Сталінград» ще сотні літ будуть лякати не тільки дітей, а й дорослих... 1.02.1943 р.», – читаємо в листі підполковника П.П. Москвіна [35].

Радістю перемоги ділиться з дружиною й генерал-полковник К.К. Рокоссовський – командувач Донського фронту. Саме його війська поставили останню крапку в цій битві: «Зіночко, радіо по всій нашій державі принесло радість, здивувало увесь світ новиною про ліквідацію німецьких військ під Сталінградом... Бравши участь в історичній епопеї на Волзі, радий тому, що мої танки першими увійшли до Сталінграда. Зіночко, ти не уявляєш як народ зустрічав своїх визволителів... 12.02.1943 р.» [37]. Такі ж радісні звістки отримували рідні, близькі та знайомі його бойових побратимів. «... Сьогодні у нас нечувана радість. О 14 годині 2.02.43 р. був знищений у Сталінграді останній німецький гад. Сталінград повністю очищений від німецьких окупантів, взято в полон більше 1000 солдатів і офіцерів, взято величезні трофеї. Сьогодні святкуємо перемогу! ... Посилаю тобі цей букет квітів у пам'ять і на честь нашої перемоги. 2.2.1943 р.», – писав дружині майор І.І. Метельов – командир 224-го стрілецького полку 36-ї гвардійської стрілецької дивізії 64-ї армії Донського фронту [45]. Ще не пораховані сотні тисяч полонених автор узагальнив як «понад 1000...». А капітан Д.А. Одоєв – командир батареї 297-го артилерійського полку 121-ї стрілецької дивізії 60-ї армії Воронежського фронту називає іншу цифру: «Привіт із приволзьких степів! ... З газет тобі відомо, що ми блискуче завершили розгром і знищили відбірні війська гітлерівської армії. Більше 300 тисяч гітлерівських головорізів знищено повністю разом з технікою... Історія ще не знала такого оточення! Під час воєнних дій я весь час знаходився під Сталінградом. Скажу тобі, що від міста залишилася одна назва, його практично не існує. Красень-Сталінград залишився лише в кіно. Саме у цьому місті німецьким псам покладено початок розгрому, який увійде в історію як початок розгрому німецького фашизму не тільки під Сталінградом, а й на всіх фронтах... 3.02.1943 р.» [44].

У листах фронтовики обмірковували та підбирали кожне слово, особливо, якщо мова йшла про противника. Простежуються характерні влучність та чіткість у висловлюванні негативного ставлення до ворога, тому доцільно буде скласти

своєрідний словник «ненависті до ворога». Д.А. Одоєв пройшов воєнну дорогу від західного кордону до Праги, в останні дні війни був важко поранений. У листі, написаному із сталінградських окопів, він називає противника «гітлерівськими головорізами, німецькими псами, гітлерівськими бандами». Пригадаємо інші фронтові послання: «проклятий фашист» (В.Є. Бочарников), «полчища варварів» (А.І. Лосєв), «коричнева чума» (П.У. Перегуда), «фашистська німчура, фашистські звірюги» (П.П. Москвін), «німці і макаронники» (М.Я. Сегай), «фріц, гад, німчура, людожер-Гітлер» (П.С. Онопрійко), «німецький гад» (І.І. Метельов) і т.п.

Сталінградська битва мала важливе значення для армії в цілому і для кожного її учасника від рядового до генерала. Усі вони воювали не шкодуючи свого життя, щоб знищити міф про непереможність нацистських військ. Скільки б часу не минуло після її закінчення, півроку чи кілька років, але про ці події завжди згадували й з гордістю розповідали про них рідним. Капітан Г.І. Охріменко – заступник начальника штабу 115-го винищувально-протитанкового артилерійського полку 7-ї гвардійської армії Степового фронту у листі до брата зазначав: «...З першого і до останнього дня я був учасником битви за Сталінград, за що нагороджений орденом Червоної Зірки та медаллю «За оборону Сталінграда», а наша частина стала «гвардійською»... 04.07.1943 р.» [41]. Сталінградські події в 1945 р. назве найбільш важливими у своїй фронтовій біографії двічі Герой Радянського Союзу генерал-полковник В.І. Чуйков, який у 1942 – 1943 рр. командував військами 62-ї армії: «...Мій шлях від Сталінграда завершений Берліном. Для мене Сталінград був найбільш важливим, і я робив це, не шкодуючи ні сил, ні часу... Я це робив не лише для себе...» [38].

Листи з фронту, ці хвилюючі документи особового походження, по праву завжди посідатимуть почесне місце в історії Великої Вітчизняної війни. На них будуть посылатися покоління, які не знатимуть, що таке війна. З цих нетлінних свідчень мужності вони будуть черпати стійкість, високий моральний дух людей, які в годину найжорстокіших випробувань не здригнулися, здолали ворога і перемогли.

### **Джерела та література:**

1. Бивор Э. Сталинград / Э. Бивор. – Смоленск: Русич, 1999. – 448 с.
2. Бузукашвилли М.И. Крах «зимней грозы» / М.И. Бузукашвилли. – М.: Воениздат, 1984. – 120 с.
3. Василенко Д. Вікопомна битва над Волгою / Д. Василенко // Пам'ять століть. – 2007. – № 4-5. – С. 155–158.
4. Великая победа на Волге. Альбом схем / Под ред. К.К. Рокоссовского. – М., 1965. – 29 схем.
5. Видер И. Катастрофа на Волге. Воспоминания офицера-разведчика 6-й армии Паулюса / Иоахим Видер. – М., 1965. – 335 с.
6. Еременко А.И. Сталинград. Записки командующего фронтом / А.И. Еременко. – М., 1961. – 504 с.
7. Забруев А.Ф. В излучине Дона (Хроника неизвестных боев). К 50-летию Сталинградской битвы / А.Ф. Забруев, А.Ф. Копий // ВИЖ. – 1992. – № 11. – С. 11–18.

8. Зайцев В.І. За Волгою землі для нас не було. Нотатки снайпера / В.І. Зайцев. – К.: Молодь, 1975. – 16 с.
9. Карель П. Сталинград. Крах операції «Блау» / П. Карель. – М., 2005. – 352 с.
10. Ковальчук О. Сміливих доля берегла. До 60-річчя початку Сталинградської битви // О. Ковальчук // Народна армія. – 2002. – 11 вересня.
11. Козирєва О. Місто, яке розділяє і об'єднує, або чи пам'ятають про Сталинград у Німеччині (До 60-річчя Сталинградської битви) / О. Козирєва // Народна армія. – 2003. – 4 лютого.
12. Павлов В.В. Сталинград: мифы и реальность / В.В. Павлов. – М.: Олма-Пресс, 2003. – 320 с.
13. Петров Б. Документи ЦАМО РФ о начале Сталинградской битвы / Б. Петров // ВИА. – 2007. – № 7. – С. 115–116.
14. Попов В.Н. Сталинградская битва: по новейшим исследованиям / В.Н. Попов // Новая и новейшая история. – 2007. – № 2. – С. 32–33.
15. Ротмистров П.О. О советском военном искусстве в битве на Волге / П.О. Ротмистров // ВИЖ. – 1963. – № 1. – С. 8–20.
16. Руденко С.И. Авиация в битве за Сталинград (Оборонительный период июль – ноябрь 1942 г.) / С.И. Руденко // ВИЖ. – 1972. – № 7. – С. 27–33.
17. Самсонов А.М. Сталинградская битва / А.М. Самсонов. – М.: Знание, 1975. – 64 с.
18. Селищев И.П. Волга в огне / И.П. Селищев. – М., 1971. – 111 с.
19. Смирнов Н.Н. Подвиги самопожертвования в период Сталинградской битвы / Н.Н. Смирнов // ВИА. – 2005. – № 1. – С. 113–126.
20. Сталинградская битва. Хроника, факты, люди / Под ред. Жилина В.А.. – Т. 1. – М., 2002. – 911 с.
21. Сталинградская битва. Хроника, факты, люди / Под ред. Жилина В.А. – Т. 2. – М., 2002. – 573 с.
22. Сталинград: уроки истории. Воспоминания участников битвы / Под ред. Чуйкова В.И. – М., 1976. – 496 с.
23. Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – КН-16945. – Д-36066.
24. Там само. – Генеральний каталог. – П.С. Онопрійко.
25. Там само. – КН-25271. – Л-2231.
26. Там само. – КН-121735. – Д-19344.
27. Там само. – КН-14721. – Л-769.
28. Там само. – КН-182933. – Д-26118.
29. Там само. – КН-190001. – Д-27680.
30. Там само. – КН-190002. – Д-27681.
31. Там само. – КН-202797/14. – Д-31814/14.
32. Там само. – КН-202797/15. – Д-31814/15.
33. Там само. – КН-202797/16. – Д-31814/16.
34. Там само. – КН-202797/19. – Д-31814/19.
35. Там само. – КН-202799. – Д-31816.



36. Там само. – КН-203714. – Д-32828.
37. Там само. – КН-212445. – Д-34848.
38. Там само. – КН-221834. – Д-37959.
39. Там само. – КН-221834. – Д-37959.
40. Там само. – КН-225829. – Д-39620.
41. Там само. – КН-249496. – Д-57376.
42. Там само. – КН-251305. – Д-58354.
43. Там само. – КН-254265. – Д- 60133.
44. Там само. – КН-27701. – Л-2327.
45. Там само. – КН-30200. – Л-2557.
46. Там само. – КН-41498. – Л-3215.
47. Там само. – КН-82103. – Д-15745.
48. Чуйков В.І. Від Сталінграда до Берліна / В.І. Чуйков. – К., 1982. – 702 с.

© **Светлана ДАЦЕНКО**

### **ПИШУ ТЕБЕ ИЗ-ПОД СТАЛИНГРАДА**

**(на основе эпистолярной коллекции Мемориального комплекса  
«Национальный музей истории Великой Отечественной войны  
1941–1945 годов»)**

*Рассмотрено коллекцию писем с фондового собрания Мемориального комплекса «Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941–1945 годов», датированных июлем 1942 г. – мартом 1943 г. Акцентируется внимание на их информативном потенциале. Сделан вывод о том, что указанная коллекция является ценным историческим источником, касающимся событий Сталинградской битвы.*

**Ключевые слова:** Великая Отечественная война; Сталинградская битва; эпистолярные источники.

© **Svitlana DACENKO**

### **WRITE TO YOU FROM UNDER STALINGRADA**

**(on the basis of epistolary collection of the National museum  
of history of Great Patriotic war 1941–1945 years)**

*The collection of letters from the Memorial Complex Funds «The National Museum of the History of the Great Patriotic War of 1941–1945» dated July 1942 – March 1943 has been examined. Giving emphasis their informative potential. It was concluded that the mentioned collection is a valuable source of historical events to the Battle of Stalingrad.*

**Keywords:** the Great Patriotic War, the Battle of Stalingrad, epistolary sources.